

Τ' ΑΝΩΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΣΟΥ

Κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι,

Είναι γνωστό ότι επί 8 ολόκληρα χρόνια, ο κρητικός λαός, ξαρμάτωτος, πεινασμένος, ανοργάνωτος, μέσα σε μια Ευρώπη λυσσαλέα και αντιδραστική σήκωσε για άλλη μια φορά κεφάλι, μαζί με τον υπόλοιπο ελληνικό λαό για ν' αποχτήσει τη Λευτεριά του.

Δυστυχώς, παρά τους πολύχρονους και πολυαίμακτους αγώνες του λαού μας, σ' εκείνον το μεγάλο πανελλήνιο ξεσηκωμό, του 1821, η Κρήτη αποκλείστηκε από τα όρια του Ελληνικού Κράτους, που δημιουργήθηκε με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το Γενάρη του 1830¹.

Πικραμένοι, αλλά αποφασισμένοι οι πρόγονοί μας, εξακολούθησαν τους αγώνες που τώρα είχαν διπλό αδιαπραγμάτευτο στόχο: Λευτεριά και Ένωση με τη Μητέρα Ελλάδα.

Ακολούθησαν οι επαναστάσεις το 1833, 1841, 1866, 1878, 1889, 1895, με ελάχιστα κέρδη για τους Κρητικούς.

Μετά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τις σφαγές, τους εμπρησμούς, τις λεηλασίες του ελληνικού πληθυσμού, στα Χανιά και το Ηράκλειο, οι τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις, υποχρεώθηκαν να δώσουν ένα τέλος σ' αυτούς τους αγώνες, αναγνωρίζοντας, έστω και περιορισμένο, το δικαίωμα ελευθερίας στους Κρητικούς.

Έτσι ιδρύθηκε η « Αυτόνομη Κρητική Πολιτεία »

Δημιουργήθηκε δηλαδή ένα κρατίδιο, υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου, αλλά με Έλληνα Αρμοστή, το δευτερότοκο γιο του Βασιλιά των Ελλήνων, τον πρίγκηπα Γεώργιο².

Την Αυτόνομη Κρητική Πολιτεία οι τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις έθεσαν υπό την υψηλή προστασία τους, κατά διαμερίσματα: Οι Ιταλοί τα Χανιά, οι Ρώσοι το Ρέθυμνο, οι Άγγλοι το Ηράκλειο και οι Γάλλοι το Λασιθί.³

Αν και το καθεστώς της Αυτονομίας δεν ικανοποιούσε τα εθνικά αισθήματα του Κρητικού Λαού⁴, ούτε φυσικά και τα συμφέροντά του, οι Κρητικοί το δέχτηκαν σαν μια προσωρινή λύση, σαν ένα πρώτο βήμα πριν από το τελικό της Ένωσης⁵.

Τα πρώτα χρόνια της αρμοστείας του πρίγκηπα ήσαν ευεργετικά για την Κρήτη.⁶

Στη συνέχεια όμως ο πρίγκιπας, με τις υπερεξουσίες που του είχαν δοθεί, δημιούργησε ένα καθεστώς αυταρχικό και καταπιεστικό, αντίθετο προς τους πόθους και τα οράματα του Κρητικού Λαού. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι δεν προωθούσε το κυρίαρχο ζήτημα του κρητικού λαού, το μεγάλο θέμα της Ένωσης⁷.

Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ρήγμα ανάμεσα στον Αρμοστή και στον Ελευθέριο Βενιζέλο, που είχε αναδειχθεί σε ηγετική μορφή με ευρύτερη ακτινοβολία⁸. Η κρίση στις σχέσεις των δυο ανδρών, οδήγησε τα πράγματα στο απροχώρητο. Οι μεσολαβητικές προσπάθειες που επιχειρήθηκαν από ειρηνόφιλους ανθρώπους με πρωταγωνιστή το γιατρό Βασίλειο Ι. Σκουλά, δεν έφεραν δυστυχώς κανένα αποτέλεσμα.⁹

¹ Α) Δετοράκης 1990,439 β) Μαρής, Χανιά 1977

² Μαρής, Χανιά 1977,3

³ Δετοράκης,1990,438

⁴ Μαρής, Χανιά 1977, 2 και Σβολόπουλος, Θέρισο, 414

⁵ «Αρραβόννας» της Ένωσης ονομάστηκε η Αυτονομία. Μαρής, Χανιά 1980,3 και Δετοράκης 1990,445

⁶ Δετοράκης 1990, 440

⁷ Τωμαδάκης 2009, Θέρισο 386

⁸ Δετοράκης 1990, 441

⁹ Δετοράκης 2009, Θέρισο 330

Έτσι, την Πέμπτη 10 Μαρτίου 1905, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, με τους Κωνσταντίνο Φούμη και Κωνσταντίνο Μάνο, επικεφαλής 1500 περίπου ανδρών,¹⁰ που ζούσαν με το όραμα της εθνικής αποκαταστάσεως, κήρυξαν στο Θέρισο την «*Ενωσιν μετά του Βασιλείου της Ελλάδος εις μίαν αδιαίρετον, ελευθέραν συνταγματικήν πολιτείαν*»¹¹.

Την ίδια μέρα βρέθηκαν τοιχοκολλημένες προκηρύξεις με το εξής περιεχόμενο:

« Αι ελπίδες μας περί ενώσεως διεψεύσθησαν και οι μακροί και αιματηροί του παρελθόντος εθνικοί των Κρητών αγώνες, περιορίσθησαν εις την ίδρυσιν μιας Αρμοστείας, ήτις υπό τον τύπον της προσωρινότητος τείνει να καταστή διαρκής...

*Καλούμεν όθεν πάντας... όπως σπεύσωσι να ενθαρρύνωσιν ημάς καταλώντες την προσωρινήν ταύτην αρμοστείαν την απομακρύνουσιν ημάς του επιδιωκομένου σκοπού και ανακηρύσσοντες ως Αρχοντα την Α.Μ. τον Γεώργιον τον Α' »*¹²

Η απήχηση της πρόσκλησης « προς πάντα Κρήτα » ήταν μεγάλη και είχε ως αποτέλεσμα τις επόμενες ημέρες να πυκνώσουν τις τάξεις των επαναστατών 7000 άνδρες.¹³

Ταυτόχρονα άρχισαν να πραγματοποιούνται συλλαλητήρια και λαοσυνάξεις σε όλα σχεδόν τα χωριά και να συντάσσονται ψηφίσματα υπέρ της Ενώσεως.

Στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης ανάμεσα στ' άλλα υπάρχει και το παρακάτω:
« Οι κάτοικοι του Δήμου Ανωγείων συνελθόντες εις πάνδημον συλλαλητήριον εν Ανωγείοις Μυλοποτάμου σήμεραν την 20ήν Μαρτίου 1905 κηρύττομεν ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν ημών ένωσιν μετά του Βασιλείου της Ελλάδος εις μίαν αδιαίρετον ελευθέραν συνταγματικήν πολιτείαν.

Εν Ανωγείοις τη 20 Μαρτίου 1905

*Οι κάτοικοι του Δήμου Ανωγείων »*¹⁴

Ακολουθούν 474 υπογραφές ανδρών, που σημαίνει ότι η πλειοψηφία των οικογενειών του Δήμου¹⁵ έχει υπογράψει το παραπάνω ψήφισμα.

Τέσσερις ημέρες ενωρίτερα και συγκεκριμένα στις 16 Μαρτίου η Επαναστατική Επιτροπή είχε στείλει ένοπλο απόσπασμα, με αποσπασματάρχη τον Κυριάκο Μπυράκη να περιοδεύσει τα χωριά και να ενθαρρύνει τον κόσμο να ταχθεί υπέρ της επαναστάσεως του Θερίσου.

Το απόσπασμα αφού περιηγήθηκε τα χωριά των Νομών Χανίων και Ρεθύμνης, βρέθηκε στις 4 Απριλίου στο Αρκάδι και ο αποσπασματάρχης συνέταξε την έκθεσή του « προς το προεδρείον της εν Θερίσσω Γενικής των Κρητών Συνελεύσεως ».
Ανάμεσα στ' άλλα γράφει:

« ... Την πρωίαν της επομένης 22ας Μαρτίου εκκινήσαντες διηυθύνθημεν προς το ιστορικόν της Επαρχίας χωρίον Ανώγεια.

Μακρόθεν ευρισκόμενοι διεκρίνομεν την κυανόλευκον την οποίαν πλήθος άπειρον έφερε και εξήρχετο εις υπάντησιν ημών. Οι κώδωνες των εκκλησιών ήγγελον την άφιξίν μας, υπό τους ήχους δε της κρητικής λύρας συνοδευόμενοι εισήλθομεν εις το χωρίον και διηυθύνθημεν εις την εκκλησίαν όπου ετελέσθη δοξολογία υπέρ της ενώσεως, επεξηγήθη ο σκοπός του κινήματος και άπειροι ερρίφθησαν εις τον αέρα πυροβολισμοί.

Οι ένοπλοι ημών ανήλθον εν τω χωρίω τούτω εις τον αριθμόν εξήκοντα, προστεθέντος εις το ημέτερον σώμα του αποσχόντος της υποψηφιότητος των βουλευτικών εκλογών Γεωργίου Μ. Σκουλά, αρχηγού του ανατολικού τμήματος Μυλοποτάμου.

¹⁰ Χαρονίτης 2009, Θέρισο 254 και Πανηγυράκης, Χανιά 1980, 10

¹¹ Θεοδωράκης 2009, Θέρισο 103

¹² Θεοδωράκης, 2009, Θέρισο 103 και Πανηγυράκης, Χανιά 1980, 10

¹³ Θεοδωράκης 2009, 104

¹⁴ Φακ. Ι, Αρχ. Θερίσου, Ι.Α.Κ.

¹⁵ Σύμφωνα με το Ν. 411/12..8.1901 ο Δήμος Ανωγείων αποτελούνταν από τα χωριά Ανώγεια, Αζός, Αίμονας, Ζου Λάκκος, Καμαριώτης, Λειβάδια, Μετόχιον Καμαριώτης, Σίσαρχα και Χώνος με πληθυσμό περίπου 4000 κατοίκους (Αριστείδης Τσαντηρόπουλος 1994, Κρητολογικά Γράμματα, 9-10, 34 κ. εξ.)

Επί τη αφίξει ημών εις Ανώγεια ο διδάσκαλος Μενέλαος Μ. Παπαδάκης, ενθουσιασθείς εγκαταλείπει την σχολήν, οπλίζεται ακολουθεί ημάς και ήδη μεθ' ημών ευρίσκεται.

Εν Ανωγείοις ευρισκόμενοι επληροφορήθημεν ότι εν τω τμήματι του Ηρακλείου ημποδίζοντο τα υπέρ της ενώσεως συλλαλητήρια, εκ μέρους της Κρητικής Χωροφυλακής. Βεβαιωθέντος τούτου απεφασίσαμεν να εισέλθομεν εις Μαλεβύζιον και προσκαλέσαντες τους κατοίκους να προβώμεν εις τα τοιαύτα υπέρ της ενώσεως συλλαλητήρια. Αναχωρήσαμεν εξ Ανωγείων την πρωίαν της 23^{ης}.»¹⁶

Την έκθεση έχει υπογράψει ο αποσπασματάρχης Κυριάκος Μπυράκης καθώς και 63 άνδρες του ενόπλου τμήματος, ανάμεσα στους οποίους ο Γεώργιος Μ. Σκουλάς, γενικός αρχηγός του ανατολικού τμήματος Μυλοποτάμου, ο οπλαρχηγός Γεώργιος Ζωνός, ο Εμμανουήλ Γ. Σμπώκος, ο Εμμανουήλ Αεράκης, ο Αλέξανδρος Καβλέντης, ο Εμμανουήλ Ι. Σκουλάς, ο Γεώργιος Σ. Σταυρακάκης, ο Γεώργιος Ε. Σταυρακάκης και άλλοι.

Υστερα από δέκα μέρες και συγκεκριμένα στις 26 Μαρτίου η Επαναστατική Επιτροπή έστειλε έγγραφο στους κατοίκους της Κρήτης, με το οποίο τους ζητούσε την αποστολή αντιπροσώπων στο Θέρισσο.

Σ' εκτέλεση αυτού του εγγράφου πραγματοποιήθηκε συνάθροιση στ' Ανώγεια όπου και συντάχθηκε το παρακάτω «ε κ λ ο γ η τ ή ρ ι ο ν»:

« Συνελθόντες οι κάτοικοι του Δήμου Ανωγείων Μυλοποτάμου, εν Ανωγείοις σήμερον την 3^{ην} Απριλίου 1905 και λαβόντες υπ' όψιν το υπ' αριθμόν 50 και χρονολογίαν 26 Μαρτίου ε.έ. έγγραφον του εν Θερίσσω επαναστατικού Προεδρείου δι' ου προσκαλεί τους κατοίκους των επαρχιών της Νήσου ν' αποστείλωσι παρ' αυτήν πληρεξουσίους. Εξελεξάμεθα πληρεξουσίους αντιπροσώπους ημών τους κ.κ. Βασίλειον Ι. Σκουλάν ιατρόν και Αναστάσιον Β. Σταυρακάκη, κατοίκους Ανωγείων όπως μεταβώσι παρά τη εν Θερίσσω επαναστατική των Κρητών Συνελεύσει και εργασθώσι μετ' αυτής προς διευθέτησιν του ζητήματος της ημετέρας πατρίδος.

Όμοιον αντίτυπον δίδοται εις εκάτερον των εκλεγέντων πληρεξουσίων και υποσημειούμεθα ως έπεται.»¹⁷ Ακολουθούν 232 υπογραφές.

Οι Ανωγειανοί αντιπρόσωποι ασφαλώς εργάστηκαν εποικοδομητικά για να διευθετηθούν, με τον καλύτερο τρόπο, «τα ζητήματα της ημετέρας πατρίδος», όπως έλεγε το εκλογητήριό τους.

Ειδικότερα ο διακεκριμένος γιατρός Βασίλειος Σκουλάς που υπήρξε πρόσωπο κλειδί στις προσπάθειες συνεννόησης μεταξύ Πρίγκηπα και Βενιζέλου στο διάστημα 1905¹⁸, έγινε ένας από τους πρωτεργάτες για να μην πω από τους σημαντικούς στυλοβάτες της επανάστασης του Θερίσσου, εργάστηκε για τη συνεννόηση μεταξύ της Επαναστατικής Επιτροπής και της Ελληνικής Κυβερνήσεως και τέλος παρέμεινε στενότετος διά βίου συνεργάτης του μεγάλου πολιτικού Ελευθερίου Βενιζέλου.¹⁹

Πέραν από τις παραπάνω ενέργειες, φαίνεται ότι Ανωγειανοί πρωτοστάτησαν και σε συλλαλητήρια που έγιναν εκτός των ορίων του Δήμου Ανωγείων όπως προκύπτει από ένα ψήφισμα που βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης και αναφέρεται στο συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε στο Πέραμα στις 23 Απριλίου. Παραθέτω το Ψήφισμα όπως το βρήκα γραμμένο:

« Ο λαός της επαρχίας Μυλοποτάμου, συνελθών σήμερον τη 23 Απριλίου 1905 εις πάνδημον συλλαλητήριο εν Περάματι, Ψ η φ ί ζ ε ι

¹⁶ Φακ. Ι, Αρχ. Θερίσσου, Ι.Α.Κ.

¹⁷ Φακ. Ι, Αρχ. Θερίσσου, Ι.Α.Κ.

¹⁸ Δετοράκης 2009, Θέρισσο 330,331

¹⁹ Δετοράκης 2009, Θέρισσο 330-331

Α' Δηλοί ότι εμμένει ακλόνητος εις το Κήρυγμα της Ενώσεως της Κρήτης μετά του Βασιλείου της Ελλάδος

Β, Προσκαλεί την Βουλήν των Κρητών και την Συνέλευσιν του Θερίσσου όπως από κοινού κανονίσωσι τας συνεπείας του Κηρύγματος της Ενώσεως και καλέσωσι πάσας τας επί τη βάσει των κειμένων Νόμων καθεστηθείας αρχάς να ασκώσι του λοιπού την υπό των Νόμων τούτων ανατιθειμένην αυταίς εξουσίαν επ' ονόματι της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως των Ελλήνων.

Δια την υπογραφήν και ανακοίνωσιν του παρόντος ψηφίσματος προς τους εν Ρεθύμνη κ.κ. Προξένους και προς το Προεδρείον της Βουλής και της εν Θερίσσω Συνελεύσεως ορίζει επιτροπήν αποτελουμένην εκ των εξής: Νικολάου Σκουλά, Κωνσταντίνου Σταυρακάκη, Γεωργίου Καρδάση, Εμμανουήλ Χαλκιαδάκη και Κυριάκου Μπυράκη».²⁰

Δεν βρήκα στους Φακέλους του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης στοιχεία που να φανερώνουν ότι οι Ανωγειανοί βοήθησαν και υλικά τους επαναστάτες στο Θέρισσο. Η ηθική όμως στήριξη και η ενεργός συμμετοχή έγκριτων Ανωγειανών ήταν ασφαλώς υπεραρκετή.

Οι σχέσεις των Ανωγειανών με την Επαναστατική Επιτροπή του Θερίσσου παρά λίγο να έρθουν σε σοβαρή ρήξη εξ αιτίας μιας απαράδεκτης συμπεριφοράς του αποσπασματάρχη Κυριάκου Μπυράκη προς το Δήμαρχο Ανωγείων Εμμανουήλ Χαιρέτη.

Ο Κυριάκος Μπυράκης, παρά την υποδοχή που του είχαν επιφυλάξει οι Ανωγειανοί κατά την επίσκεψή του στο χωριό στις 22 Μαρτίου, όπως τουλάχιστον την παρουσιάζει ο ίδιος στην εγκωμιαστική έκθεση που έστειλε στο Θέρισσο, δεν σεβάστηκε τα έθιμα του τόπου. Δεν υπολόγισε ότι η όποια υποτίμηση στο πρόσωπο του φιλοπριγκηπικού Δημάρχου αντανακλούσε σ' όλους τους Ανωγειανούς, με αποτέλεσμα να προκαλέσει τη δικαιολογημένη αντίδρασή τους. Ας δούμε όμως τα πράγματα κάπως αναλυτικότερα:

Στο φύλο της 4 Ιουνίου 1905 της φιλοπριγκηπικής εφημερίδας του Ρεθύμνου «Επιθεώρησις» διαβάζομε την παρακάτω ανταπόκριση: « Την π. Δευτέραν 31 λήξαντος ενώ ο Δήμαρχος Ανωγείων κ. Εμμανουήλ Χαιρέτης είχε μεταβεί δι' υπηρεσίαν εις το χωρίον Αζώ(!) συνοδευόμενος από τον κλητήρα του, ο Αρχηγός του ενόπλου αποσπάσματος του Θερίσσου απέστειλε 5 εκ των ενόπλων του δια να προσβάλλωσι τον Δήμαρχον. Ούτος όμως αντιληφθείς το τοιούτον κατέφυγεν εις το Σχολείον και ωχυρώθη εντός, οι ένοπλοι επυροβόλησαν κατ' αυτού ανεπιτυχώς. Εν τω μεταξύ κατόρθωσε να διαφύγει ο Κλητήρ και μεταβάς εις το χωρίον Ανώγεια ειδοποίησε τους Ανωγειανούς, οι οποίοι 300 τον αριθμόν οπλισθέντες έδραμον προς βοήθειαν του κ. Δημάρχου και μεταβάντες εις το χωρίον Αζώ(!) ηλευθέρωσαν τον Δήμαρχον.

Τούτο ιδών ο Αρχηγός κ Μπυράκης συνήθροισε τους οπλίτας του οίτινες συνεκρούσθησαν μετά των Ανωγειανών. Οι Ανωγειανοί κατεδίωξαν τούτους, αντηλλάγησαν πυροβολισμοί εκατέρωθεν, αλλ' ευτυχώς δεν έπαθεν ουδείς, το ένοπλον σώμα του Μπυράκη διεσκορπίσθη και λέγεται ότι μεταβαίνει εις Καμαριώτην ή του Ζου τον Λάκκον.

Οι Ανωγειανοί ειδοποίησαν αυτόν να μη τολμήσει πλέον ουδείς ένοπλος να πλησιάσει εις το χωρίον των διότι θα τον φονεύσουν».²¹

Δεν μπόρεσα να διασταυρώσω το δημοσίευμα της παραπάνω εφημερίδας με αντίστοιχα δημοσιεύματα άλλων εφημερίδων, αλλά ακόμη και αν είναι υπερβολικό ή εάν δεν είχε την έκταση που του έδωσε η εφημερίδα «Επιθεώρησις» δεν παύει να αποτελεί ένα ιδιαίτερα κατακριτέο περιστατικό.

²⁰ Φακ. Ι, Αρχ. Θερίσσου, Ι.Α.Κ.

²¹ Εφημ. «Επιθεώρησις» 04.06.1905

Η επανάσταση, όπως και κάθε επανάσταση, είχε και τις εντάσεις και τις ακρότητες και τα μελανά σημεία της. Όχι μόνο ανάμεσα στις αντίπαλες ηγετικές ομάδες, αλλά και ανάμεσα στους φανατικούς οπαδούς των. Η κρίση ανάμεσα στο Βενιζέλο και τον Πρίγκηπα έγινε κρίση και ανάμεσα στο λαό που χωρίστηκε σε Βενιζελικούς και Πριγκηπικούς, με όλα τα δυσάρεστα επακόλουθα που έχουν οι διχασμοί.

Δεν ήταν στις προθέσεις μου ν' ασχοληθώ μ' αυτά. Απλά παρουσίασα τη μεγάλη συμμετοχή των Ανωγειανών στο κάλεσμα της επαναστατικής επιτροπής και το επεισόδιο ανάμεσα στο Δήμαρχο Ανωγείων και τον αποσπασματάρχη του Θέρισσου επειδή ασφαλώς θα συζητήθηκε και προκάλεσε το δημοσίευμα που σας ανέφερα.

Όσον αφορά τα άλλα ζητήματα εκείνης της περιόδου, που σχετίζονται με τα Ανώγεια, ο καθηγητής Ορέστης Μανούσος τα αναφέρει σε γενικές γραμμές στο εξαιρετικό Βιβλίο του «Ο Γιος της Ζαχαρένιας».²²

Με όση συντομία μπόρεσα, προσπάθησα, στα πλαίσια του συνεδρίου μας, να υπενθυμίσω ότι και σ' αυτή τη μεγάλη και σημαδιακή ώρα για την Κρήτη και την Ελλάδα τ' Ανώγεια δεν υστέρησαν.

Η Επανάσταση στο Θέρισσο κράτησε περίπου 8 μήνες. Αν και δεν έφερε αμέσως την ένωση, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την πραγμάτωσή της. Το επισημαίνει το παρακάτω ποίημα:

*«Όταν απ' τ' Αρκάδι ξεπετάχτηκε άγρια η φλόγα η μεγάλη
η καρδιά των Κρητικών ψιθύρισε θα χαρούμε μάνας την αγκάλη.*

*Όταν στ' Ακρωτήρι το περήφανο γίνηκε κοντάρι το κορμί
Έδειξε πως γρήγορα θα 'ρχότανε η μεγάλη πολυπόθητη στιγμή.*

*Κι όταν και σημαία κι επανάσταση σήκωσε γι' αυτήν ο Βενιζέλος
Φάνηκε απ' το Θέρισσο η Ένωση να 'χει το ποθούμενο το τέλος»²³.*

Ειπώθηκε ότι «το 1905 είναι ένα ορόσημο για την Κρήτη, επειδή από τις Θερισσιανές Μαδάρες αναδύθηκε η πολυπόθητη Ένωση της Μεγαλονήσου, αλλά είναι και ένα ορόσημο για την ελληνική ιστορία γιατί στις Κρητικές Μαδάρες αναδείχθηκε ο κατοπινός δημιουργός της Μεγάλης Ελλάδος, ο Εθνάρχης Ελευθέριος Βενιζέλος²⁴».

Αν αυτά είναι αλήθεια και πιστεύω ότι είναι τότε τ' Ανώγεια πρέπει να αισθάνονται ιδιαίτερη ικανοποίηση γιατί με τους σημαντικούς ανθρώπους που έστειλαν στο κέντρο λήψης των αποφάσεων, βοήθησαν περισσότερο ίσως από άλλες κοινότητες στην πραγμάτωση του πόθου των Κρητικών.

²² Μανούσος 1966, 55-57

²³ Χαρωνίτης 1980, 17

²⁴ Θεοδωράκης 2009, Θέρισσο ,118

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Φακ. 1-4, Αρχείο Θερίσσου, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης
2. Δετοράκης 2009: Δετοράκης Εμμανουήλ, Θέρισσο και Κρήτες γιατροί, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
3. Δετοράκης 1990: Δετοράκης Θεοχάρης, Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1990
4. Επιθεώρησις 1905: Εφημ. Επιθεώρησις Ρεθύμνης, Φ. 74,04.06.1905
5. Θεοδωράκης 2009: Θεοδωράκης Εμμανουήλ, Τα γεγονότα του Θερίσσου και του Νομού Χανίων, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
6. Θέρισσον 1905: Πρακτικά Συνεδρίου, Εθνικόν Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος, Χανιά 2009
7. Μανούσος 1996: Μανούσος Ορέστης, Ο Γιος της Ζαχαρένιας, Ηράκλειο 1996
8. Μαρής 1977: Μαρής Αντώνιος, Από την Αυτονομία στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, Χανιά 1977 (ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων)
9. Μαρής 1980: Μαρής Αντώνιος, Ο Βενιζέλος στο Θέρισσο, Χανιά 1980 (ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων)
10. Πανηγυράκης 1980: Πανηγυράκης Στυλιανός, Η Επανάσταση του Θερίσσου, Χανιά 1980 (ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων)
11. Τωμαδάκης 2009: Τωμαδάκης Βασίλειος, Ο ημερήσιος αθηναϊκός τύπος κατά τη διάρκεια... του κινήματος του Θερίσσου, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
12. Τρούλης 2009: Τρούλης Μιχαήλ, η επανάσταση του Θερίσσου από τη σκοπιά της συμπολιτευόμενης εφημερίδας «Επιθεώρησις» του Ρεθύμνου, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
13. Σβολόπουλος 2009: Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Βενιζέλος και Κρητικόν ζήτημα, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
14. Χαρωνίτης 2009: Χαρωνίτης Βασίλης, Η επιμελητεία του στρατοπέδου Θερίσσου, Θέρισσον 1905, Χανιά 2009
15. Χαρωνίτης 1980: Χαρωνίτης Βασίλης, Θέρισσον 1980, Χανιά 1980 (ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων)